

פרק ט'. פוסטמודרניזם – תפיסת המציאות

מבוא

בפרק ו' הזכרנו שחוקרים רבים נוהגים לחלק את כל תולדות האנושות לשלוש תקופות:

1. העולם הישן, הטרום-מודרני (שנקרא גם עולם המסורתי)
2. העידן המודרני – ממאה 17 ועד סוף מאה 20
3. העידן הפוסטמודרני.

פוסטמודרניזם הוא מונח שמשמש לציון מגמות פילוסופיות, חברתיות ותרבותיות רחבות, שהחלו בשנות ה-60 של המאה העשרים⁹⁵ והתגבשו בשנות ה-90 שלה. בבסיס התפיסה הפוסטמודרנית מונחת ביקורת חריפה על התקופה המודרנית, על ערכיה ועל אופן חשיבתה. אבל אם נשאל, מה הם הערכים של התקופה החדשה, הפוסטמודרנית, נתקשה מאד לתת תשובה ברורה. זאת משום שההשקפה הפוסטמודרנית שמתפתחת כבר יותר מחמישים שנה, עוד לא הגדירה את עצמה באופן חיובי. יעיד על כך השם **פוסטמודרניזם** שניתן להשקפה זו. מהו **פוסטמודרניזם**? זה דבר שבא אחרי מודרנה (post – "אחרי" בלטינית) ושולל אותה. א"כ ברור מה ההשקפה החדשה שוללת, אבל לא כ"כ ברור, מה היא מחייבת. לכן נראה, שלעת עתה, זהו תוכן העיקרי של התפיסה החדשה: שלילת יסודות המודרניזם.

הפוסטמודרניזם, מצד אחד שולל את המודרנה, אבל מצד השני הוא צמח ממנה, הוא לא היה מתפתח מתוך העולם הישן של מסורת ואמונה. כך שלאמיתו של דבר, פוסטמודרניזם – זה גם שלילת המודרניזם, וגם המשך שלו, ונבאר את הדברים בהמשך⁹⁶.

הוגי הדעות הפוסטמודרניים עסקו רבות בניפוץ המודרנה ובשחיתת הפרות הקדושות שלה, ולכאורה היה צריך לראות את התופעה כחיובית. ההגיון הוא פשוט: היהדות הנאמנה סבלה התקפות בלתי פוסקות מאנשי המודרנה, ואם עכשיו מורידים אותם מבמת ההיסטוריה – צהלה ורינה, וברוך שפטרנו!

אבל די מהר התברר שניפוץ האלילים המודרניים לא הוביל בחזרה לערכים של עולם האמונה והמסורת. ההיפך הוא הנכון! לא פעם האשימו הפוסטמודרניסטים "הפרוגרסיביים" את המודרניזם בכך שהוא הבטיח לשחרר את העולם מהכבלים המדכאים של העולם הישן, אבל בפועל רק החליף את הדוגמות הדתיות בדוגמות החדשות, מדעיות וחברתיות, שמדכאות את האדם באותה מידה כמו דת, אם לא יותר. לדידם, פוסטמודרניזם אמור להשיג אותן המטרות של שחרור מכבלים שהמודרניזם שאף להשיג, רק באמצעים שונים, חדשים ורדיקליים הרבה יותר.

ויש מקום להתבונן, מה הבדל בין ניפוץ אלילים של אברהם אבינו לבין ניפוץ האלילים הפוסטמודרני. אחרי שאברהם אבינו ניפץ את האלילים של אביו, הוא גילה את האמת ונתן כיוון חיובי לכל העולם. אבל ניפוץ של הערכים המקודשים לעידן המודרני, רק העמיק את התהום, על פיו עומדת האנושות, והביא אותה למצב, בו הציוויליזציה האנושית כולה עומדת בסכנה.

בל נקדים את המאוחר, חשוב שננתח את התקופה החדשה באופן מסודר, ונתחיל **מתורת ההכרה החדשה**, שבאה להחליף את תורת ההכרה המודרנית.

ביקורת התבונה הטהורה של קאנט

יש הרואים בפילוסוף הגרמני, **עמנואל קאנט**, את ראשון הפוסטמודרניסטים, אע"פ שהוא חי במאה ה-18 – 200 שנה לפי תחילת העידן הפוסטמודרני. הסיבה לכך היא **תורת ההכרה** שפיתח קאנט. היא

⁹⁵ יש הרואים במרד הסטודנטיים בצרפת בשנת 1968 את נקודת ההתחלה של העידן הפוסטמודרני.

⁹⁶ דומה הדבר להתפתחות של נצרות: מצד אחד היא שללה את היהדות מכל וכל, ומצד שני לא היתה מסוגלת להתנתק מערכיה הבסיסיים.

היתה מוקש אמיתי שהונח תחת הבנין המפואר של התפיסה המודרנית, אולם הוא התפוצץ רק בסוף מאה העשרים.

בתחילת הפרק הששי הסברנו איך "אבי הפילוסופיה החדשה", רנה דקארט, סימן כיוון חדש לחשיבה האנושית. הוא הזניח את השאלות על מהות העולם הסובב ועל דרך התהוותו, בהם עסקה הפילוסופיה הקלאסית והתרכז בשאלה, האם **אנו יכולים להכיר** ולהבין את העולם הסובב אותנו. האם אפשר להגיע לחקר האמת? הוגי דעות שבאו אחריו הלכו בעקבותיו והשקיעו את כל כח החשיבה שלהם **בתורת ההכרה**.

עמנואל קאנט עסק בתורת ההכרה עשרות שנים, ואת מסקנותיו העלה בספר בשם "ביקורת התבונה הטהורה". הנושא של הספר – גבולות של התבונה האנושית.

כדי להבין את המסר של קאנט נחזור שוב לדקארט. הוא טען שיש להטיל ספק בכל דבר חוץ מתודעה אנושית, שהיא בודאי קיימת. בשלב השני הוא הסיק, שאם התודעה קיימת, הרי קיים גם בעל התודעה, היינו אדם החושב והמסתפק: "אני חושב, משמע אני קיים". בשלב השלישי הוא קבע שכל דבר אשר נתפס בתודעה שלנו, יש להחשיב אותו כקיים.

קאנט בחן בעין ביקורתית את שתי המסקנות האחרונות: איך אנחנו לומדים על הדברים שהינם חוץ מאיתנו. לכאורה התשובה פשוטה: אנחנו מקבלים מידע על עצמים שונים ע"י חושים ואח"כ מנתחים את המידע כדי להגיע למסקנות. הבעיה היא, שאנחנו קולטים את המידע המגיע מהחושים, דרך משקפיים של חשיבה שלנו ויוצקים אותו לתבנית מסויימת, אותה הכנו בעצמנו. לדוגמה: כשאנו מתבוננים בעצמים מסויימים, אנו ממקמים אותם במרחב ובזמן – לא מפני שכך נראה לנו יותר טוב, אלא מפני שאיננו מסוגלים לחשוב על שום דבר שלא במסגרת המרחב והזמן. א"כ, מרחב וזמן – הם מושגי חשיבה שלנו, ואיננו יודעים, האם הם קיימים באמת ללא קשר לתודעתנו. יוצא שאנחנו רואים את כל הדברים סביבנו, דרך "משקפיים" של מרחב וזמן שלנו, ואין לנו דרך להכיר אותם ללא "משקפיים", כשהם לעצמם.

דוגמה נוספת: כאשר נקלט אצלנו שאירוע א' קדם לאירוע ב', אנחנו מיד שואלים, שמא אירוע א' הוא סיבה לאירוע ב'. אדם מרגיש שרעב מציק לו, אבל חמש דקות אחרי שאכל צלחת מרק ושניצל, תחושת הרעב נעלמה. המסקנה המתבקשת: אכילת מרק ושניצל משביעה! אבל מנסיון ידוע שלא תמיד אירוע שקודם בזמן הינו סיבה למה שהתרחש אח"כ. לדוגמה: ראינו רכבת שהתקרבה לרציף ומיד אח"כ אדם קם מהספסל. באופן אינטואיטיבי אנחנו חשובים שהגעת הרכבת היא סיבה לכך שהוא קם: כנראה הוא רוצה לעלות לרכבת, אבל להפתעתנו מגלים שאותו אדם פונה למזנון או לשירותים. אולם נסיון זה לא מפריע לנו בפעמים הבאות להניח שוב ושוב, שאם אירוע א' קדם לאירוע ב', מן הסתם הוא סיבתו – עד שיתברר אחרת. העקשנות הזאת נובעת מהעובדה שאנחנו בטוחים שדברים לא קורים סתם, פשוט איננו מסוגלים לחשוב שלא במושגי הסיבה ומסובב – כך בנויה ההכרה שלנו, וא"א לשנות אותה.

אם כל המידע שאנחנו מקבלים מהעולם החיצון, מסתגן דרך המשקפיים של התודעה שלנו, הרי ברור שאין לנו קשר ישיר ובלתי אמצעי עם "הדברים כשלעצמם" (כך קרא להם קאנט). ההכרה מתאפשרת רק בתחום **התופעות** (הפנומן), דהיינו בהשתקפות הדברים בתודעתנו, אבל ידנו קצרה מלהגיע אל ה"אמת" המצויה בתחום "הדברים כשלעצמם" – עליהם אנחנו לא יודעים שום דבר בוודאות. קאנט לא הכחיש את קיומו של עולם מחוץ להכרה אנושית, הוא הניח שדברים כשלעצמם אכן קיימים, רק טען שאין לנו שום ידיעה ברורה וודאית לגביהם.

כך חזר עמנואל קאנט לנקודה ממנה התחיל דקארט: ידיעה ודאית יש לנו רק לגבי התודעה עצמה. אכן, אני חושב, וזה דבר ברור. אך בניגוד לדקארט, לדברי קאנט, מזה לא משמע באופן ברור שאני קיים. מזה שיש תודעה, לא ניתן להוכיח שקיים בעל תודעה (ושוב, מן הסתם הוא קיים אך א"א להוכיח זאת). וכל שכן לגבי שאר העצמים: אפשר וצריך להניח את קיומם, אך א"א להוכיח. אפשר לחשוב עליהם, אבל אין לנו אפשרות להכיר אותם באמת, משום שהם לא מתגלים לפנינו במלואם.

ביקורתו של קאנט היתה נוקבת, משום שהיא יצרה פער שלא ניתן לגישור בין הדבר, כפי שהוא נקלט בתודעתנו, לבין הדבר כשהוא לעצמו. יחד עם זאת, היא לא הטילה צל על המחקר המדעי. נכון

שאחרי חקירתו של קאנט, המדע כבר אינו יכול לדבר בשם האמת - זה יומרני מדי⁹⁷. אבל כוח העצום של מדע הוא לא בהשגת אמת אלא באוביקטיביות שלו, דהיינו באי תלות בהשקפות ואמונות של אנשים שעוסקים בו. המתודה המדעית דורשת להוכיח כל טענה על ידי ניסוי כזה, שכל אחד יוכל לחזור עליו. גישה זו גורמת לכך שמדענים בעלי השקפות מנוגדות בתכלית, שלא מסכימים ביניהם על הרבה דברים, יוכלו להגיע לאותן מסקנות מדעיות - בתנאי שיש להם אותם הנתונים והם בקיאים במדע באותה מידה. מסקנותיו של קאנט לא הטילו ספק באוביקטיביות של המחקר המדעי. נכון שאין לנו נגישות אל הדברים כשלעצמם - אבל זה לא בגלל ההשקפות שלנו ולא בגלל החינוך שקבלנו. הסיבה לכך היא דרך החשיבה שמושפת לכל בני אנוש. כולנו חושבים במושגים של מרחב וזמן וכולנו מאמינים בסיבתיות, איננו מסוגלים לחשוב אחרת. לכן, אם נכיר במגבלות התודעה האנושית ונחקור את עולם התופעות המתגלה לנו, נוכל להתקדם עם הידע האוביקטיבי ולבחון את אמינותו בעזרת אותם כלי החשיבה שיש לנו. צריך רק לוותר אחת ולתמיד על התקווה להכיר את הדברים כשלעצמם, ואז נוכל להתקדם ולמצוא תשובות חד משמעיות על הרבה שאלות.

זה נכון רק למחקר המדעי. לעומת זאת, לאנשים שעוסקים בפילוסופיה לא היו לקאנט חדשות טובות. הבעיה היא ש"משקפי" החשיבה שלנו בנויים כדי לקלוט רשמים מהעולם החיצון ולשקף אותם בתודעתנו לפי התבניות המוכנות. אבל פילוסופיה לא עוסקת בעולם התופעות, במשך יותר מאלפיים שנה היא עסקה במושגים מופשטים של צורה וחומר, בכח ובפועל, בריאה מול נצחיות, חופש בחירה או סיבתיות. בתחום הזה "התבונה הטהורה" לא מסוגלת להגיע למסקנות חד משמעיות. על כל שאלה היא יכולה לתת תשובות הפוכות ממש, כל אחת מהן מנומקת ונעדרת סתירות פנימיות - כך שאין שום אפשרות להכריע, איזו מהן אמיתית. במלים אחרות, לפי קאנט, הדיונים בשאלות יסוד כמו מציאות האלוקים (או המניע הראשון), תכלית החיים, חופש בחירה והשארות הנפש, בהם עסקה הפילוסופיה הקלאסית, היו בעצם בזבוז זמן אחד גדול.

אין ל"תבונה הטהורה" מה להציע בפתרון שאלות יסוד, לכן צריך להוציא אותן מחוץ למסגרת הדיונים. נכון שלחלק מן השאלות אפשר לגשת בעזרת כלי אחר, אותו כינה קאנט בשם "התבונה הפרקטית" - כגון להתייחס לשאלת מציאות ה' במתודה של "אלוקי הפערים". אך גם אז, אם נגיע למסקנה שמוכרח להיות סיבה ראשונה, לא נוכל לענות על השאלות המסקרנות ביותר: האם יש תכלית לעולם, האם הבורא משגיח על עולמו או שעזב אותו לנפשו, מה הן התכונות (המידות) שלו ודרכי הנהגתו. על כל השאלות הללו נוכל לענות דבר והיפוכו ולנמק היטב בעזרת "התבונה הטהורה" כל אחת מהעמדות, ללא כל אפשרות להכריע ביניהן. לכן עם כל הצער, יש לסמן את שאלות היסוד כתחומים שהם מחוץ למסגרת הדיון הפילוסופי.

לסיכום, מה היתה הירושה של עמנואל קאנט לדורות הבאים? זו הבנה שיש דבר אחד שקיים בודאי - התודעה האנושית, ההשגה - וזה הוכח. אבל מציאות האדם המשיג והעולם החיצון שהוא המושג, לא ניתן להוכיח. זה לא אומר שהם אינם קיימים - לפחות בינתיים לא אומר.

הפירוק הפוסטמודרני

המחשבה האנושית אינה עומדת במקום, ובתחילת מאה ה-20 קבלה הגישה הספקנית של קאנט פיתוח חדש, שהוא עצמו לא חלם עליו. קאנט הראה שאין לנו אפשרות להכיר דברים כשלעצמם, אבל אנחנו מסתדרים לא רע עם עולם התופעות, דהיינו עם הדברים, כפי שהם משתקפים בתודעה שלנו. אבל הוגי הדעות החדשים הלכו כמה צעדים קדימה: בואו ונראה את התופעות בהכרתנו לבד, ללא כל קשר לשאלה, מה עומד מאחוריהם והאם דבר מה קיים בעולם או לא. אותנו לא מעניין יותר "מה קורה", "והאם זה קורה באמת", מעכשו מעניין אותנו רק "איך קורה מה שקורה". ברור שגישה זו מאתגרת את עצם היכולת האנושית להבין את העולם כישות בעלת משמעות.

במחצית השנייה של המאה ה-20 המחשבה הפילוסופית התקדמה עוד צעד אחד קדימה, בספריהם של הוגי דעות צרפתיים⁹⁸, שנחשבים לאבות הפוסטמודרניות. מאפיין מרכזי של התפיסה

⁹⁷ ואם במשך 200 שנה אחרי קאנט חלק מהוגי דעות המשיכו לטעון שהמתודה המדעית היא כלי יחיד להשגת האמת, הרי זה רק משום שניסו לפרוך את מסקנותיו של קאנט או פשוט התעלמו מהם.

⁹⁸ פוקו, דרידה, לוינס. מעניין הוא שתפיסה הפוסטמודרנית הביקורתית נולדה בצרפת, כמו קודמתה, המודרנה והנאורות.

הפוסטמודרנית החדשה זה "סימולאקרה" – היינו **העתק ללא מקור**. כך מתארים הוגי הדעות החדשים את המציאות, שנתפסת בהכרתנו, שהיא לדעתם, תחליף לעולם שאיננו קיים⁹⁹.

כך נראה כל התהליך המחשבתי בהתפתחות: הוגי הדעות המודרניים ניסו לבנות מודלים, שמתארים את המציאות. אלה שבאו אחריהם (בהשפעת הביקורת הקאנטיאנית) התעסקו במודלים עצמם, בלי ליגע את מוחם בשאלה, עד כמה המודל תואם את המציאות האמיתית והאם היא בכלל קיימת. בשלב האחרון, עזבו החוקרים את המודלים ופיתחו תפיסה שעל פיה, הרעיונות שלנו לא משקפים שום מציאות, משום שהיא פשוט לא קיימת, וכל מה שיש לנו – זה "סימולאקרה", העתק ללא מקור. בתפיסה כזאת יש משום ערעור גבולות בין האמיתי לבדיוני.

כדי להבין את הלך המחשבה הפוסטמודרני, נתאר לעצמנו מציאות יומיומית נפוצה: אנו הולכים ברחוב ורואים מכונית מאזדה בצבע כחול חונה ליד המכולת. אם נשאל על כך את הוגה הדעות הפוסטמודרני, הוא יגיד שלעובדה זו (של חניית מאזדה כחולה) אין תוקף אובייקטיבי. למה הוא מתכוון? תארו לעצמכם שאדם נוסף רואה את הרכב החונה, והוא בן לשבט ההימבה האפריקאי, השוכן בנמיביה. אם נשאל אותו, מה הוא רואה, הוא יענה שרכב ירוק חונה ליד המכולת. הסיבה לכך היא שבשפת השבט שלו אין מילה מיוחדת לצבע כחול. בעצם, המילה קיימת, אבל היא משמשת גם לצבע ירוק וגם לכחול, ומסיבה זו אין בני השבט מבחינים כלל בין ירוק לכחול¹⁰⁰. אין בן השבט רואה כפי שאנו רואים, לכן הוא טוען בתוקף: המכונית היא ירוקה!

כעת נשאל: מי צודק? האם רכב החונה ליד המכולת הוא בצבע כחול או ירוק? הוגה דעות הפוסטמודרני יענה על כך: כולם צודקים, אולם אף אחד לא צודק מבחינה אובייקטיבית – משום שלא קיים צבע כחול אובייקטיבי או צבע ירוק אובייקטיבי. בני אדם מערביים רואים שמאזדה כחולה ולא ירוקה, כתוצאה מנסיבות תרבותיות: שיטת המיון המערבית מבחינה בין כחול לירוק, אולם האם היא צודקת יותר משיטת המיון של בני שבט ההימבה שאינם מבחינים בכך?

כאשר התודעה הפוסטמודרנית קובעת שכולם צודקים, וכל הטענות והקביעות תלויות ברקע התרבותי של הטוען, היא מתייחסת בעיקר לשפה. לתפיסתה, השפה איננה משקפת את המציאות (או את ההשקפה, כפי שכתב ר. ש. ר. הירש) אלא יוצרת את המציאות. צבע הרכב שחונה ליד המכולת, איננו אלא מילה, מרכיב לשוני, המבחין בין צבע זה לבין צבעים אחרים ומשפיע על הראיה שלנו. לידם של פוסטמודרניסטים, זו רק דוגמה לכלל יסודי: השפה שאנחנו מדברים, קובעת כיצד אנו חושבים, והמציאות תמיד מתווכת דרך השפה. לא קיימת מציאות אנושית נייטרלית שלא נסרקה על ידי השפה. לפיכך, הפוסטמודרניזם הופך את הגדרת השפה ממתארת מציאות ליוצרת מציאות. בכך רוצה להוכיח שהמציאות כולה הינה סובייקטיבית, יחסית ותלויה תרבות. תפיסה חדשה זו התקבלה בהתלהבות בחוגי אינטלקטואלים בעלי נטיה שמאלנית, משום שהיא טיפחה את השוני, ריבוי הדעות והפלורליזם התרבותי, לעומת השאיפה של העידן המודרני לידע אוניברסלי ואובייקטיבי, שמדכא את חירותו של אדם.

נזכיר שאחרי הביקורת של קאנט, נשאר רק דבר אחד שקיים בודאי – התודעה האנושית. בסוף מאה ה-20 הגיעו אנשים למסקנה, שהיות וההכרה שלנו תלויה בשפה בה אנחנו מדברים, יש לראות את העולם כ"טקסט". והנסיון שלנו להכיר ולהבין את עולם-הטקסט הזה – זה "סיפור". יותר נכון, סיפורים, שהרי כל אחד לומד את העולם בעזרת השפה בה הוא מדבר, ויוצא שהסיפור שלו הוא תלוי במטען התרבותי שהוא ינק בחברה בה גדל. א"כ יש הרבה סיפורים, ואין טעם להתאמץ ולברר, איזה מהם הוא הנכון. כולם נכונים – אע"פ שהם סותרים זה את זה, כיון שכל אחד מהם הוא אפשרי, ודי לנו בכך.

⁹⁹ מושג זה הודגם בסרט "המטריקס" שבו האנשים חיים בתוך תוכנת מחשב ללא ידיעה של העולם האמיתי - מתברר שרעיונות פילוסופיים נקלטים היטב בראשם של אנשי תרבות ואומנות, אשר היה נראה לעיתים שהפסיקו להתעניין בהגות הפילוסופית.
¹⁰⁰ פורסם ב- Progress in Colour Studies (2006). פרופ' קרייזלר מאוניברסיטת ת"א מתאר מצב דומה עם צבע 'סגול' אצל בני שבטים מסויימים באפריקה: אם מראים להם צבע 'סגול', הם אומרים שהוא אדום או צהוב. רק לאחר שמלמדים אותם באמצעות שינון "זה אדום, זה סגול, זה צהוב", הם מצליחים אט אט לראות את הצבע הסגול ואת המיוחד בו מהצבעים האחרים.

א'. העולם כ"טקסט"

בעולם שבו כבר "אין דבר שהוא מחויב לטקסט"... המסקנה כמעט מתבקשת מאליה: המבוכ הטקסטואלי אינו מתיימר לפתור את חידת הספינקס, אלא להחריפה: להפוך אותה לחוויה של שיטוט או שלטוט (ע"ע זפינג) במרחבים החדשים של הכאוס הצבעוני.

דוד גורביץ', דן ערב – אנציקלופדיה של הרעיונות

האדם הפוסטמודרני אינו מנסה לפתור את "החידה של העולם" הוא פשוט עובר מסיפור אחד לשני, בדומה לצופה המזופוף בין ערוצי הטלוויזיה, ומשוטט בכאוס הצבעוני. לכן יש אומרים שצריך לראות את העולם לא כ"טקסט", אלא כ"היפרטקסט", דהיינו טקסט שמכיל הפניות צולבות (היפר קישורים), לטקסטים אחרים, שגם בהם יש קישורים לטקסטים נוספים, וכך אפשר לגלוש ולשוטט בלי סוף. זו תמצית תורת ההכרה הפוסטמודרנית על רגל אחת.

"והאמת תהא נעדרת..."

בפרסומים רבים אודות החשיבה הפוסטמודרנית אפשר לקרוא שפוסטמודרניזם מתנער מן האמת המוחלטת ומחליפה באמת יחסית. אבל האמת היא שהדיבורים על אמת יחסית התחילו כבר בעידן המודרני. כבר באמצע המאה ה-19, ובמאה ה-20¹⁰¹ בפרסומים אקדמיים, שלטה ההשקפה שבכל מה שלא נוגע למחקר המדעי "כל אחד, האמת שלו". היה ברור מאד שעל האדם שאינו מאמין בתורה מן השמיים, להסתפק בשאלות של מוסר באמת יחסית, שהיא תקיפה רק לגביו - זו גישה רליגיביסטית (מוסר יחסי). כבר לפי ההשקפה המודרנית, אין לאדם לשאוף לכך, שהאמת שלו בתחום האמונות והדעות תהיה תקיפה על אדם אחר. לכל חברה ולכל אדם יכול להיות קוד מוסרי משלו. אנחנו היינו מעדיפים לעשות דברים בדרך שלנו, אבל אין זה משום שהיא נכונה ואמיתית, אלא משום שזו הדרך הטובה ביותר עבורנו. ובנוגע לאמת, רק המדע יכול לכוון אליה משום שתוצאות מחקריו אפשר לאושש או להפריך ע"י הנסוי. ושאר התחומים שאינם מדע – אין בהם אמת מוחלטת.

גם כאן צריך להסתייג: אמונה באמת המדעית היתה נחלת חוגים רחבים בצבור המודרני, אבל הוגי הדעות המעמיקים תמיד אמרו שאין שום ערובה לכך שהידיעה המדעית שיש בידנו היא אמיתית. הסיבה לכך פשוטה: מחר נגלה עובדות חדשות שיצריכו לעדכן את התיאוריות של היום, וחלק מהבנות שנחשבו עד עתה מוצקות, תתבררנה כטעות. כוחו של מדע, אמרו אותם הוגי דעות, הוא לא באמיתות דבריו אלא באובייקטיביות שלו. מסקנותיו אינן תלויות באמונות ודעות של אנשים שעוסקים בו: מדענים בעלי השקפות מנוגדות בתכלית, יוכלו להגיע לאותן מסקנות מדעיות – בתנאי שלכולם יש אותם הנתונים וכולם בקיאים במדע באותה מידה.

בתחום זה עשתה ההשקפה הפוסטמודרנית שני צעדים משמעותיים: א. היא מכריזה שאינה מאמינה באובייקטיביות גם בתחום המחקר המדעי; ב. היא מוותרת למעשה על מושג האמת בכלל. במקום לחפש את האמת, המשקפת את המציאות, החוקר הפוסט-מודרניסטי עוסק בייצור משמעויות, ככל העולה על רוחו.

הדוגמה שראינו עם המכונית שחונה ליד המכולת, מלמדת על גישה לערך "האמת", שאליה מכוונת התפיסה הפוסטמודרנית. הנחת היסוד של גישה זו היא, שלעובדות יש תוקף מסוים, אבל הוא אינו אובייקטיבי, מוחלט ואובייקטיבי, אלא מוגבל בגבולות השפה והתרבות. לפי תפיסה זו, השיח התרבותי שבתוכו מנוסחות העובדות, הוא הקובע את משמעות המילים שנבחרות, ע"מ לנסח את המצב העובדתי, וממילא, הוא הקובע את משמעות העובדות עצמן. במסגרת זו כבר לא מדברים על האמת, במובן שייחסו למילה זו דורות הקודמים, אלא על "אמת שתלויה בנסיבות" (contingent). ויש כאלה שנותנים למושג החדש שם "פוסט-אמת" – זה נשמע יותר נחמד.

¹⁰¹ יש שיאמרו שזה דווקא בעידן "המודרני המאוחר" (late modernism), שהוא תקופת מעבר בין עידן המודרני והפוסטמודרני.

ההכרזה על מותה של האמת המוחלטת חלחלה ממגדלי השן האקדמיים למרחב הציבורי, ואין זה מפתיע, כיון שתמיד יש יחסי גומלין ביניהם. אפשר להבחין בשתי תגובות שונות ברחוב להעלמותה של אמת מתודעה הציבורית:

א. התגובה "הניחיליסטית"¹⁰², השוללת את כל הערכים המסורתיים: כיון שאין אמת מוחלטת, הרי אין אמת כלל ולא נשאר שום דבר שוה. וכמובן, אין שום ערכי מוסר אוניברסליים, על פיהם אפשר לשפוט מעשה זה או אחר. כזכור, תפיסה זו התפתחה עוד בתקופה המודרנית, והיא פסימית במהותה. לפעמים היא מובעת באופן ציני בנוסח: "הכל זבל", ופעמים היא טרגית: אם כך, אז הכל מותר! וזאת משום, שמבחינה רגשית, גם לאדם המודרני קשה להשתחרר מאמונה החבויה עמוק בלבו שמוכרח להיות קנה מידה מוסרי אובייקטיבי, לכן הוא נקרע בין הרגשה זו ובין השקפתו הרלטיביסטית. הטיב לבטא זאת פילוסוף אנגלי בשם ברטרן ראסל: "איני יכול לדחות את ההוכחות לכך שמוסר הוא יחסי, אבל איני מסוגל להאמין שאכזריות היא רעה, רק משום שהיא לא מוצאת חן בעיני".

ב. התגובה השנייה היא פוסטמודרניסטית מובהקת: מכיון שנפטרנו מהאמונה באמת אחת מוחלטת, שאיננה קיימת – לא במציאות ולא בדמיון, יש לתת כבוד לכל אמת באשר היא! כאשר כל האמיתות "עשויות ממילים" ויונקות מתרבויות השונות, אי אפשר שסיפור תרבותי אחד יהיה צודק יותר מזולתו. לכן כולם צודקים, כל סיפור הוא אפשרי ויש להתיחס בכבוד לערכים של כל חברה ותרבות, גם אם הם נראים מוזרים או פרימיטיביים בעינינו. במקום להיות תקוע במסקנה המצערת שאין אמת בעולם, הפוסטמודרניסט העליון מכריז שהכל אמת! פוסט-אמת! כאוס צבעוני של אמיתות שונות.

דוגמה מעניינת לשימוש במושג הפוסט-אמת בציבור הרחב, מצאנו בהרצאה של הסופרת והעיתונאית מלאני פיליפס "למה עזבתי את השמאל" (Why I left the left). היא מספרת, איך בשנות ה-90 של המאה שעברה התפרסמה כתבה על הזוועות של מלחמת האזרחים ביוגוסלביה בעיתון בריטי נחשב. העיתונאית שכתבה את המאמר, תיארה בצבעים עזים, את מה שראתה בביקורה במדינה השסועה, כולל הפשעים הנוראים שמבצעים לוחמים סרבים כלפי אוכלוסייה בוסנית מוסלמית. גבי פיליפס היתה נבוכה: היא הכירה היטב את הכתבת וידעה שהיא אף פעם לא נסעה ליוגוסלביה, וכל הזמן האחרון בילתה בלונדון – אז איך היא כתבה את המאמר. זה שאנשי תקשורת יכולים לשקר, ידוע לכולם, אנחנו מניחים לעתים שהם משקרים ביודעין מתוך אינטרסים או עבור בצע כסף... אך למרבה ההפתעה של גבי פיליפס, היא שמעה מהכתבת שהיא לא שקרה כלל. נכון, היא לא היתה שם ולא ראתה אף אחד מאירועים הנוראים שתיארה, אבל התיאורים שלה תואמים את הנרטיב (סיפור) הכללי! הרי כולנו יודעים שבמלחמה הזו הסרבים הם "הבחורים הרעים" (the bad guys), והבוסנים החלשים הם הקרבנות ו"הבחורים הטובים", לכן הסיפורים שהיא כתבה בעיתון, אינם שקרים. הם סיפורים אפשריים שבהחלט היו יכולים להתרחש, ולכן הם תואמים את ההגדרה של אמת "התלויה בנסיבות" או "פוסט-אמת"!

עכשיו אפשר להבין, למה אנשי תקשורת צרפתיים לא היססו בשנת 2000 לביים את סצנת הריגתו של ילד פלסטיני בשם מוחמד א-דורה וייצרו פרשיה שהסעירה את דעת הקהל בעולם. הרי בעימות הערבי-ישראלי, הערבים הם הצד החלש, והשיח התרבותי בזמננו תמיד מגן על החלשים ורואה בצד השני את "הבחורים הרעים". לכן גם אם הילד לא נהרג כלל וכל הסצנה בוימה לעיני המצלמות, א"א להאשים את הכתבים והצלמים בשקר. לא חשוב האם סיפור שהם הביאו לחברות החדשות, התרחש במציאות או לא. העיקר שהוא אפשרי ותואם את הסיפור הגדול של העימות כולו. א"כ זה לא שקר, זה "פוסט-אמת".

¹⁰² ניהיליזם (מלטינית: nihil – אין, אפס) היא תפיסה השוללת את כל הערכים, ובמיוחד ערכי מוסר ואמונה. מבחינתה אין דבר לא מוסרי.

הכרת המציאות - בדברי רבותינו

השאלה שעומדת לדיון כעת: האם מסקנותיו של קאנט, בדבר חוסר היכולת האנושית להכיר את הדברים כשלעצמם, וההכרח להסתפק בהכרת התופעות, תואמות את הגישה של תורת ישראל. ידוע שחכמי ישראל לא עסקו בחקר עולם הטבע שסובב אותנו, והמאמץ המחשבתי האדיר של כל הדורות הופנה ללימוד התורה והשגת סודותיה. והנה באחת הסוגיות העמוקות במחשבת ישראל, הלא היא סוגיית תוארי הבורא, אנו מוצאים שהציר המרכזי שלה היא הבחנה בין עצמותו ית', לבין פעולותיו והנהגותיו. גדולי תורה לדורותיהם השרישו שאין התארים מתייחסים לעצמותו ית', אשר אין בה כל השגה אנושית, אלא מתארים את פעולותיו בבריאה. יתירה מזו, גם השגת האדם את פעולות ה' והנהגתו, אינה כפי שהם באמת בבחינת הסיבה האלוקית, אלא כפי שהם מתגלים בעולמנו בבחינת התוצאה.

ב'. מציאותו ית' אינה מובנת ע"י זולתו כלל

א. כל איש מישראל צריך שיאמין וידע, שיש שם מצוי ראשון קדמון ונצחי¹⁰³, והוא שהמציא וממציא כל מה שנמצא במציאות, והוא האלוך ב"ה:
 ב. עוד צריך שידע, שהמצוי הזה ית"ש, אין אמתת מציאותו¹⁰⁴ מושגת לזולתו כלל, ורק זה נודע בו, שהוא מצוי שלם¹⁰⁵ בכל מיני שלימות, ולא נמצא בו חסרון כלל.
 רמח"ל דרך ה' ח"א פ"א

- אין אנו משיגים את עצמותו מצד עצמו, כפי שהוא, מבלי יחס לבריאה. אולם אחר שברא את הבריאה, ניתן לנברא לחקור ולהבין את היחס של הבורא לבריאה.

ג'. מהות הבורא לא נודעת כלל

אמר השכל – הנה אנחנו רואים חוקים ומשפטים, אשר הוא ית"ש מתנהג בם עמנו, אנחנו נבראיו, מדות ודרכים צדיקים כאשר גזרה עומק חכמתו, עד שבעבור המדות האלה יחסנו לו תארים רבים ככל דברי הנביאים ע"ה, ואליו קראנו, רחום, חנון, גבור, וכל שאר הכינויים הרבים אשר נתיחסו לו. אמנם כאן צריכים אנו להבין ולדעת אמונה ודאית שיש לנו להאמין בכל זה, כי לא יאותו כל התארים והכינויים האלה אליו ית' לפי עצמו כלל ועיקר, באשר אין כל הפעולות האלה פעולות שיפעל הוא ית' כאשר יפעל איש לפי טבעו וכחו, אלא כולם ענינים שנרצו מרצונו לעשותם לפי ערך הנבראים שרצה לברוא, ולפי כחם לבד. ודבר זה נתברר אצל החכמים במקומות רבים בביאור רחב. וכלל מה שצריכים אנו להאמין בזה הוא, כי הוא ית"ש מציאותו נודע לנו ודאי שהוא מוכרח מעצמו, אך מהותו אי אפשר לנו להשיגו כלל ועיקר; ולא עוד, אלא שכבר אסור לנו איסור עולם להכנס בחקירה זאת, וכבר אמרו חכמים, "המסתכל בארבעה דברים ראוי לו שלא בא לעולם"; וכן אמרו, "במופלא ממך אל תדרוש וכו'" – אין לך עסק בנסתרות". וכללא הוא, כל מה שיכולה מחשבת בני האדם לתפוס ולצייר – אינו ודאי מהותו ית', כי הוא מרומם ונשגב מכל מחשבה ורעיון...

רמח"ל, דעת תבונות מ"ו

- תארי הבורא – אלו דרכי הנהגתו ולא תאור עצמותו.

ד'. לא ניתן לנברא להגדיר את הבורא

הנה הארון היחיד ית"ש לפי שלמותו אי אפשר לכנות לו שום שם וכינוי, לפי שאין אנו משיגים שלמותו, ואי אפשר לכנות מה שאין משיגים, כי השם הוא גדר בעל השם, ומה שאין יודעים

¹⁰³ ראשון – כלפי הבאים אחריו שהיא סיבתם, קדמון – אין סוף מבחינת עבר, נצחי – אין סוף מבחינת עתיד.

¹⁰⁴ מציאותו כפי שהיא באמת.

¹⁰⁵ אין שכל אנוש יכול להבין, מהו שלימות הבורא מצד עצמו, אבל עליו להבין, שכל מה הוא יכול להביןנו כחסרון, אינו קיים בבורא.

ידיעה שלמה – אי אפשר לגדור אותו. ואמנם אנחנו משיגים בכבודו ית' מדות פרטיות, כגון, הרחמנות, הממשלה, הכח, המשפט, החמלה, הכעס, התוקף, וכיוצא בזה, כל המדות שאנחנו משיגים בו – מצד פעולותיו הם, אותם המדות שהנביאים משיגים בו מן הקודם אל המאוחר, לפי שהוא ית' נותן להם השגה זאת. ולפי ההשגה הזאת שהשגנו בכבודו, אנו מכנים אותו ית' בכינויים האלה, רחמן, מושל, אמיץ, שופט, וכיוצא.

רמח"ל, דעת תבונות פ'

- כל שם – יש בו הגדרה. שמו של דבר מגדיר את מהותו (שם עצם). כיון שא"א להגדיר את הבורא, לא ניתן לכנות לו שמות.
- השמות הניתנים בתורה, מתייחסים **לפעולות** הבורא ולא לעצמו.
- הנביאים משיגים את שרשי הפעולות של בורא (המדות) גם בטרם נתגלו הפעולות במציאות.

ה'. לית מחשבה תפיסא ביה

הענין כי קודשא בריך הוא סתים וגליא, כי עצמות אדון כל אין סוף ברוך הוא אינו מושג ולית מחשבה תפיסא ביה כלל, ומה שמושג לנו מעט מן המעט הוא רק מצד התחברותו להעולמות מעת שבראם וחיידשם, להחיותם ולקיימם כל רגע ולהנהיגם כמ"ש ואתה מחיה את כולם, ולכן נשבחהו יתברך בתפלתו שהוא חי העולמים, כי כל כוונת לבנו בכל התפלות והבקשות אמור להיות רק ליחידו של עולם הוא אין סוף ברוך הוא, אמנם לא מצד עצמותו יתברך לבד בבחינת היותו מופרש מהעולמות, אלא מצד התחברותו יתברך כרצונו הפשוט להעולמות והסתרו בהם להחיותם, וזהו כלל שורש ענין העבודה והמצות כולם, וזה לבד כל השגתינו.

נפש החיים, שער א - פרק טז, הג"ה

אולם כל זה ביחס לבורא, ומה בנוגע לנבראים, האם גם בתחום הזה נוכל למצוא "תנא דמסיע" לקאנט?

ו'. אין לנו השגה במהות – לא רק של בורא עולם אלא גם של נבראים הפשוטים

... כל יכולת השגת האדם בלתי מתפשטת רק על איכויות¹⁰⁶ הדברים, לא על עצמותם. כי עצם כל הדברים לעוצם דקותו ופשטותו אין אנו בשר ודם יכולים להכירו בשום אופן. כי אם ישאלנו אדם בדרך משל עצם האש מה הוא אין בידינו להשיב רק שהוא דבר רוחני המאיר המחמם והשורף ואלה הסימנים וכיוצא בהם אינם רק איכויות האש לא עצם האש, כי עצם האש מה הוא לא ידענו להשיבו. אף כי הדבר השוכן בקרבנו ושאנו מרגישים הרגשה ברורה והוא הנפש שלנו אין אנו באים בו לעולם אל ידיעת עצמותו וכל מה שנשתדל לקרב לנו ממנו אל הציור ע"י שנאמר שהנפש הוא הכח היודע המכיר המשכיל והרוצה, וכדומה לאלה כל זה איננו רק איכויות הנפש, אבל עצם הנפש עדיין לא ידענו מה הוא. ואחרי שהמכוון במלת אני הוא לפי המבואר נושא שכח תנועת הכרתו נוטה לעצמו, ואחרי שהכרתו את עצמו הוא בלתי אפשרי לאדם אם כן כשיאמר מלת אני איננו בדרך האמת כי אם בדרך מושאל.

הכתב והקבלה¹⁰⁷, דברים, פרק כט פסוק ה

- שיטתו של בעל הכתב והקבלה עולה בקנה אחד עם תורת ההכרה של עמנואל קאנט, שחילק בין עצם הדבר (אובייקטיבי) לבין יכולת הכרתו של האדם (סובייקטיבי) שהיא בעל כרחו חלקית בלבד.

¹⁰⁶ כלומר, תכונות שמתארות את העצם, אבל לא קובעות את מהותו.

¹⁰⁷ הרב יעקב צבי מעקלענבורג; (1785 – 1865), מרבני גרמניה במאה ה-19. שימש כרב בקניגסברג, עירו של עמנואל קאנט. יחד עם המלבי"ם נלחם נגד השפעתם של רבנים הרפורמים, "מיתקני הדת" בגרמניה.

- בניגוד לדקארט, שראה ב"אני החושב" את הדבר הודאי, קובע הכתב והקבלה ש"אין לנו באים לעולם אל ידיעת עצמותנו" של האני שלנו, ואם כן גם השימוש במלה "אני" איננו בדרך האמת כי אם בדרך מושאל. גם זה תואם את המסקנות של ביקורת קאנטיאנית.
- אין לנו ספק שגישתו של בעל הכתב הקבלה כאן, נובעת לא מ"ביקורת התבונה הטורה" של קאנט אלא ממקורות של חז"ל וראשונים, כפי שרואים זאת בכל מקום בספרו. יחד עם זאת, הוא הכיר את מסקנותיו של קאנט והזכיר את ביקורתו הקטלנית על הוכחות למציאות הבורא של אריסטו ותומאס אקווינס:

ז'. החולשה שיש בראיות הגיוניות למציאותו של הבורא

ואנכי הקטן רואה שדעת הרמב"ם היא דעת רז"ל כמו שיתבאר לפנינו לכן אף אני אענה את חלקי לבאר דעתו. הנה ראיות מופתיות על האמיתות שיש אלוה בעולם נמצא כבר ידעם משה מעצמו ומדעתו; או מצד קבלת האבות, או שהודיעם לו הוא ית' מקודם. וכמו שכתב הרמב"ם בפרק ס"א (להחלק ראשון ממורה נבוכים) פסוק אהיה אשר אהיה' שבוה הראהו ית' כל הראיות המופתיות אשר יתקיים בהם מציאותו ית' אצל החכמים, עיין שם. אמנם כבר הוסכם מכל החכמים, גם פילוסופים הגדולים בעמים יודו לזה שכל ראיות מופתיות על המציאות הן רעועות וחלושות, כי "העצם והמקרה" (Substance and Accident)¹⁰⁸, הסיבה והמסובב, האחדות והרבויות "המציאות בפועל המחוייב והאפשר" המה כולם ציורים הגיוניים ולזה אין מהראוי לייחס אותם לשום דבר נמצא קודם שנשיג ציור הדבר ההוא. שאם לא כן אנחנו מייחסים אותו ללא-דבר, רוצה לומר שאנו מדמים הצורות ההגיוניות כאילו היו בעצמם דברים נמצאים-בפועל, עם היותם באמת רק דרכי פעולות השכל שלנו לבד. ולא די לנו בזה לבד שיגיע לנו ציור מן הדבר אשר יוחסו אליו, אבל צריך גם כן שיהיה לנו בדבר ההוא סימן מובהק שבו נכיר היות הצורה ההגיונית ראויה שתיוחס אליו והנה הדברים הנמצאים בפעל בבחינתנו הם המוחשות לבד ולזה ראוי שנבקש סיבת כל מוחש במוחש אחר זולתו כי בזה אפשר שנשיג הסימן המורה לנו על היות המושג האחד סיבת מושג זולתו. אבל לא שנבקש סיבת המבוקש בדבר בלתי מוחש רוצה לומר בדבר מושכל להיות המושכל איננו נשוא ההשגה, אבל צורתה לבד...

הכתב והקבלה, שמות לג אמצע פסוק יט

- הבעיה של כל ההוכחות הלוגיות של מציאות הבורא, שהן בנויות על כלי מחשבה, שלאמיתו של דבר, אינם משקפים את המציאות האמיתית, אלא "רק דרכי פעולות השכל שלנו לבד", שהרי איננו מסוגלים לחשוב שלא בדרך הסיבה והמסובב וכדו'. לכן כל הנימוקים בעד מציאות הבורא מתקבלים ומתישבים יפה על "השכל הישרי", אבל אי אפשר להחשיב אותם כהוכחות במובן הפילוסופי או המדעי של המילה.

ח'. אין לנו רואים אלא את פנימיותנו

כי למשל חוש הראיה שלנו, שאנו רואים לפנינו עולם גדול ענקי, וכל מלואו הנהדר. הרי באמת אין לנו רואים כל זה אלא רק בפנימיותנו עצמה, כלומר, במוח האחורי שלנו, יש שמה כעין מכונה פוטוגראפית המציירת לנו שמה כל הנראה לנו, ולא כלום מחוץ לנו¹⁰⁹.

רבי יהודה לייב הלוי אשלג, מבוא לספר הזוהר, סעיף ל"ד.

¹⁰⁸ מהות ומקרה – מושגי החשיבה שקבע אריסטו.

¹⁰⁹ המילה "מציאות" בלשון הקדש (לעומת reality) – משעותה לא מה שיש, אלא מה שאנו מוצאים, מה שיכולים לקלוט. אם מצאנו 10 פטריות ביער, אין זה אומר שזה מה שיש ביער, זה אומר רק שמצאנו 10, ואין לנו מושג מה עוד יש ביער. אבל מה שמצאנו – מצאנו!

גם אם נסכים עם קאנט שאיננו מכירים את מהות הנבראים, אין זה אומר שאיננו יודעים כלום, שהרי די לנו בדיעת התופעות, כפי שהן מתגלות לנו¹¹⁰. התורה לא מצוה על יהודי לחקור את המציאות לשם ידע; אנחנו פונים לבירור המציאות כאשר הוא נדרש לדיון בסוגיא הלכתית. למשל, כאשר יש צורך לברר, מה דינו של מכשיר אלקטרוני המופעל בשבת, אנחנו שואלים את אנשי המדע על התהליכים החשמליים, שמתרחשים במכשיר זה. אין זה מפריע לנו כלל שאנשי מדע לא יוכלו להגדיר את מהות החשמל, מספיק לנו להבין את התופעות שמזוהות עם חשמל ומעגלים אלקטרוניים כדי לפסוק הלכה למעשה¹¹¹.

מוכרחים להוסיף עוד, שאפשר להסכים עם קאנט רק בנוגע למה שרמח"ל מכנה (בקטע הבא) "השכלה הטבעית", אבל לא להשגה הנבואית.

ט'. שתי זרכים של הכרה אנושית

א. הנה חקק הבורא ית' בטבעו של האדם, שיהיה מתלמד מבין ומשכיל בהשקיפו על הנמצאים ובחינותיהם, וממה שמתגלה לפניו יתבונן וידרוש את שאינו מתגלה, עד שישגיגהו ויעמוד עליו, וזהו דרך ההשכלה הטבעית. אמנם עוד גזר, שימצא לו השכלה מעולה מזו מאד, והיא ההשכלה הנשפעת, והיינו שיושפע לו שפע ממנו ית' על ידי איזה אמצעים שהכין לזה, ובהגיע השפע ההוא אל שכלו, יוקבע בו ידיעת ענין מה בבירור בבלתי ספק ובבלתי טעות, וידע הדבר בשלימות סבותיו ותולדותיו, כל דבר במדריגתו, וענין זה נקרא רוח הקדש:

ב. והנה בדרך זה ישיג ענינים מה שבגדר ההשכלה הטבעית, אך ביותר בירור וכמ"ש, וישיג גם כן ענינים מה שאין בגדר ההשכלה הטבעית שתשיגם, ומכלל זה העתידות והנסתרות וכו':

ד. ואמנם למעלה מכל זה יש מעלה אחרת, והיא הנבואה. וענינה, שיגיע האדם ויתקשר בבורא ית"ש ויתדבק בו דביקות ממש, באופן שירגיש ההתדבקות וישיג מה שהוא מתדבק בו, דהיינו כבודו ית', על הדרך שנבאר לפנינו, ויהיה הדבר ברור אצלו ומורגש ממנו בלי ספק כלל, כדרך שלא יסתפק בדבר גשמי שירגישו בחושיו. והנה עיקר הנבואה הוא השיג הדביקות והקשר הזה, עודו בחיים, שזה שלימות גדול ודאי. ואולם יתלוה לזה ידיעות והשכלות, כי אמנם ישיג על ידי זה ענינים אמיתיים ונכבדים מאד **מסתרי סודותיו ית'**, וישיגם בבירור בדרך ההשכלה הנשפעת שזכרנו, וביותר כח מבעל רוח הקדש וכמ"ש עוד בס"ד.

רמח"ל, דרך השם, חלק ג' פ"ג

- יש שני סוגי השכלה: השכלה טבעית והשכלה נשפעת, בחינת רוח הקדש.
- מהות הנבואה היא קשר חזק (דביקות) עם הבורא (שהיא תכלית החיים), וההשכלה הנשפעת שמתלווה לנבואה היא רק תוצאת לוואי שלה.

ההשכלה הטבעית – היא דרך הלימוד המוכרת לנו היטב שכוללת שני שלבים. בשלב הראשון אדם קולט את המציאות בעזרת חושי ומתבונן בעובדות שהתגלו לו בעזרת חכמה: "מתלמד מבין ומשכיל בהשקיפו על הנמצאים ובחינותיהם", כלשון הרמח"ל. בשלב השני: "וממה שמתגלה לפניו יתבונן וידרוש את שאינו מתגלה" – בעזרת כח הבינה (יכולת שכלית של הסקת מסקנות חדשות על סמך העובדות על פי חוקי הלוגיקה הפורמאלית).

לכל אחד משני הכלים, בהם אנו משתמשים בתהליך הלמידה, יש יתרונות וחסרונות. החושים שמביאים לנו מידע על עולם החיצון, עושים זאת באופן ישיר, בלתי אמצעי, ולכן המידע שלהם מאופיין במידה רבה של וודאות. אם אדם עומד עם עיניים פתוחות מול הקיר, הרי הקיר כופה על

¹¹⁰ למעשה, זהו מתודה של "קופסה שחורה" המקובלת בהרבה תחומים, על פיה מתייחסים אך ורק לקלט ולפלט של המערכת בלי להתייחס לתוכנה והרכבה הפנימית שלה. הדוגמה הטובה ביותר: ילד בן שש הניגש למשחק מחשב: אין לו שמץ של מושג לא בחומרה ולא בתוכנה, אבל הוא בוחן את המשחק לפי קלט ופלט ובתוך דקות ספורות כבר יודע לשחק.

¹¹¹ גם החשש שבעוד כמה שנים יכלו אנשי מדע לגלות עובדות חדשות שיסתרו את התיאורים, עליהם אנו נשענים בדיון ההלכתי, לא מפריעה לנו משום ש"אין לדיון אלא מה שענינו רואות" (מס' סנהדרין דף ו' ע"ב). לכן לדוגמה, הפוסקים שהתירו עישון טבק ביי"ט במאה 17 פסקו דין אמת משום שהרופאים באותו זמן גרסו שעישון מועיל לבריאות ובמיוחד לעיכול. ובזמננו כאשר הידע הרפואי שהצטבר מראה שעישון מזיק ואין הוא יכול להחשב ל"צורך השווה לכל נפש" יש להמנע מעישון ביי"ט – על פי אותו כלל: "אין לדיון אלא מה שענינו רואות".

האדם הכרה במציאותו. אין צורך להוכיח לאדם כזה שיש קיר מולו כיון שהוא עומד נוכח הקיר (ואין הוכחה טובה מזו) – זה יתרון עצום. אך יש גם חסרון: המידע של חושינו הוא שטחי, מבטנו לא מסוגל לחדור מעבר לקיר ולראות, מי נמצא בחדר מבעד הקיר האטום.

לעומת זאת השכל אינו מוגבל לא במרחב ולא בזמן, המחשבה מסוגלת לשוט במרחקים עצומים של חלל ולחשב מסלול נחיתה על הירח, גם לחדור לתוך מבנה אטום ולהבין ששם מאחורי הדלת הנעולה מוכרח לשבת פלוני – וכל זאת בלי שראינו אותו כלל. זה יתרון עצום של השכל, אבל יש לו גם חסרון: הוא עלול לטעות. אנחנו מכירים את זה היטב: לא פעם החישובים שנראו לנו מושלמים התבדו והמסקנות הופרכו¹¹². הצרה היא שבשונה מקיר אטום, המסקנה הנכונה אינה כופה את עצמה על האדם, להיפך, היא מסתתרת. על מנת לגלותה אדם צריך להפעיל את המחשבה שלו באופן יזום, לעשות מאמץ מחשבתי, וכאן הוא עלול להתעלם מגורם כלשהו או לטעות בחישובים – וכל זה מוביל למסקנה מוטעית. לעומת זאת, אין צורך להפעיל את החושים כדי לקבל תמונת מציאות, אנחנו רואים ושומעים באופן פסיבי; אבל אם איננו רוצים לראות או לשמוע, צריך לעשות מאמץ – לעצום עיניים ולסתום אזניים – כדי לא לשמוע ולא לראות מה שמתרחש סביבנו. לכן החושים אינם טועים, ותופעות כגון טעות אופטית נגרמות ע"י המח שמפרש לא נכון את התמונה שמשודרת לו דרך החושים. אדם שהחליט ללכת עם ראש בקיר לא הוטעה על ידי חושו, הוא טעה בשיקול הדעת שלו, בחושו שכך יוכל לשבור את הקיר שלפניו. ואת טעותו הוא יגלה ע"י חושו, כשירגיש כאב חד בראשו.

כשמתבוננים בחסרונות של כלי למידה אלו, המסקנה, שבעזרתם לא ניתן להשיג מהות הדברים, נראית די סבירה. אולם, שמא יש דרך השגה הנעדרת חסרונות אלו? משהו כמו עין פסיבית שאינה טועה, אבל גם אינה שטחית אלא חודרת עמוק אל תוך העניינים! אכן, הרמח"ל כבר רמז לנו שזו ההשכלה הנשפעת: "ובהגיע השפע ההוא אל שכלו, יוקבע בו ידיעת ענין מה **בנירו בבלתי ספק ובבלתי טעות**... ויהיה הדבר ברור אצלו ומורגש ממנו בלי ספק כלל, **כדרך שלא יסתפק בדבר גשמי שירגישו בחושינו**... וישיג על ידי זה עניינים אמיתיים ונכבדים מאד **מסתרי סודותיו ית**". נבואה – זו הדרך להשיג דברים עמוקים וגם נסתרים, בוודאות ברמה של השגה חושית וללא טעויות. וזאת משום שהנביא לא משתמש בשכלו כלל והוא פסיבי לחלוטין, כפי שמבאר הרמח"ל בהמשך דבריו:

י'. הנבואה פוקדת את האדם כשהוא שקוע בשניה, ושכלו וגם חושיו אינם פעילים

ב. כלל כל הנביאים חוץ ממשנה, נבואתם על ידי מראה או חלום, וכמו שכתוב, במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו. והיינו שהקב"ה משתמש מן החלום החקוק כבר בטבעם של בני האדם, להיות לאמצעי להמשיך על ידו הנבואה לנביא. ולא שהנבואה והחלום ממין אחד, אלא שהחלום הוא דבר הגון לפני חכמתו ית' שיהיה אמצעי להמשך הנבואה על ידו. ולא אמרו ז"ל, חלום אחד מששים בנבואה, אלא מצד היות בו הגדה והודעה למעלה מגדר ההודעה הרגילה לבני האדם כפי חק השכלתם, וכמ"ש למעלה:

ג. והנה בהתגבר שפע הנבואה על הנביא, יצא מהרגשותיו וחושיו וישתקע כמו בשניה, ותשאר מחשבתו כמחשבת הישן וחולם, ואז תמשך לו הנבואה. ואמנם אפשר שיגיע הדבר הזה אל הנביא בעת יקיצתו, על הדרך שזכרנו, ואפשר שבשכבו על מטתו בחלום הלילה תמשך לו הנבואה. אמנם על כל פנים לא תגיעהו הנבואה, אלא אחר היותו חוץ מחושיו ומשוקע באותה התרדמה. אמנם אפשר שיקרה הדבר במיעוט זמן, וישוב תכף אל מצבו הראשון, אלא שבעת הנבואה יצא מן ההרגש ונשתקע בתרדמה לשעה, עד שיקבל הנבואה:

רמח"ל, דרך ה', ח"ג פ"ה

האם השגה נבואית, שאינה קשורה לא לחושים ולא לשכל – היא הדרך להבנת מהות הדברים מעבר לתופעות? האם זו הדרך לאמת המוחלטת? קשה לומר בוודאות, מכיון שלא ניתן להסביר השגה זו, אפשר רק לחוות אותה. לצערנו, הנבואה פסקה עם חורבן הבית הראשון, וגם כאשר היא היתה

¹¹² בנוסף, להסקת המסקנות בדרך חשיבה לוגית יש חסרון נוסף, שכבר הוזכר: ההיסקים הלוגיים מבוססים על מערכת ההנחות (אקסיומות). בהשתנות ההנחות משתנות המסקנות. במילים אחרות – אקסיומות שונות "מובילות" לאמיתות שונות.

קיימת, רק מועטים זכו לה. ובכל זאת נוכל לקבל קצת טעימה, ע"י התבוננות בפרשת מעמד הרי סיני – הלא שם כל עם ישראל זכה להשגה הנבואית לפחות לכמה רגעים.

י"א. חווית מעמד הרי סיני – לראות את הקולות

וכל העם ראים את הקולות ואת הלפידים ואת קול השפר ואת ההר עשן וירא העם וינעו ויעמדו מרחק:

רש"י: ראים את הקולות – רואין את הגשמע, שאי אפשר לראות במקום אחר:

שמות פרק כ פסוק טו

מה פירוש "לראות את הקולות", לראות את הנשמע? הדברים מתבררים בפרשת ואתחנן:

י"ב. משה רבינו מזכיר לבני ישראל את המעמד הנשגב

אתה הראת לדעת כי יקוק הוא האלהים אין עוד מלבדו: מן השמים השמיעך את קלו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה ודבריו שמעת מתוך האש:

דברים פרק ז, פסוק לה - לו

יש כאן ביטוי שצורם את האוזן: "הראת לדעת". כשמראים לאדם דבר מה הוא קולט אותו בחוש הראיה, הראשון משני כלי הלמידה. הוא רואה אותו, אבל אין הוא יודע אותו. ידיעה שייכת כבר לכלי השני, להבנת השכל שמסיק מסקנות ממה שהוא רואה, אבל כאן כתוב: "הראת לדעת" – וגם לא "ראית" אלא "הראת", זה פעל סביל!

י"ג. רש"י מסביר, מה זה "הראת לדעת":

הראת - כתרגומו אתחזיתא. כשנתן הקדוש ברוך הוא את התורה פתח להם שבעה רקיעים. וכשם שקרע את העליונים כך קרע את התחתונים. וראו שהוא יחידי, לכך נאמר אתה הראת לדעת.

הקב"ה פתח להם שבעה רקיעים – ואז ראו את הקולות! קרע להם את העליונים ואת התחתונים, כלומר הסיר את השכבות הרבות של כיסויים המסיחים את הדעת ואז התגלתה הפנימיות – שהיא הקול. איזה קול? השורש הפנימי של כל נברא הוא הקול של בורא עולם שברא, יצר ועיצב אותו כרצונו: "ויאמר אלהים יהי..."

י"ד. אותיות הדבור של עשרה מאמרות מחיות ומהוות כל נברא

פי' הבעש"ט ז"ל כי דברך שאמרת יהי רקיע בתוך המים וגו' תיבות ואותיות אלו הן נצבות ועומדות לעולם בתוך רקיע השמים ומלובשות בתוך כל הרקיעים לעולם להחיותם כדכתיב ודבר אלהינו יקום לעולם ודבריו חיים וקיימים לעד כו' כי אילו היו האותיות מסתלקות כרגע ח"ו וחוזרות למקורן היו כל השמים אין ואפס ממש והיו כלא היו כלל וכמו קודם מאמר יהי רקיע כו' ממש וכן בכל הברואים שבכל העולמות עליונים ותחתונים ואפי' ארץ הלזו הגשמית ובחי' דומם ממש אילו היו מסתלקות ממנה כרגע ח"ו האותיות לפני ששת ימי בראשית ממש וז"ש האר"י ז"ל שגם בדומם ממש כמו אבנים ועפר ומים יש מעשרה מאמרות שבהן נבראת הארץ בששת ימי בראשית היתה חוזרת לאין ואפס ממש כמו בחי' נפש וחיות רוחנית דהיינו בחינת התלבשות אותיות הדבור מעשרה מאמרות המחיות ומהוות את הדומם להיות יש מאין ואפס שלפני ששת ימי בראשית ואף שלא הוזכר שם אבן בעשרה מאמרות שבתורה אעפ"כ נמשך חיות לאבן ע"י צירופים וחילופי אותיות המתגלגלות ברל"א שערים פנים ואחור כמ"ש בס' יצירה עד שמשתלשל מעשרה מאמרות ונמשך מהן צירוף שם אבן והוא חיותו של האבן וכו'.

רבי שניאור זלמן מלאדי, תניא, שער היחוד והאמונה פ"א

צירופי אותיות הדבור של עשרה מאמרות מתלבשים במעטה החומרי שמסתיר אותם. קול ה' נעלם.

ט"ו. העולם = העלם

גם את העלם נתן בלבם מבלי אשר לא ימצא האדם את המעשה אשר עשה האלהים מראש ועד סוף. (קהלת פרק ג, פסוק י"א)

וכבר אמרו בעלי הלשון שהעולם נגזר מן העלם ואמרו שנקרא כן לרב סתריו ועומק עניניו

ספר מלמד התלמידים פרשת נח

אבל במעמד הר סיני, שכל בני ישראל זכו בו לנבואה, קרע להם הקב"ה את העליונים ואת התחתונים והסיר את המעטה – ואז "ראו את הקולות", את המהות והשורש של כל נברא. כאשר הוסרו שכבות רבות של הסתר, הם ראו את המציאות במערומיה ללא לבושים, חשופה לנגד עיניהם. עכשיו גם מובן, למה משה רבינו מזכיר כמה פעמים את האש שהיתה במעמד הר סיני: "על הארץ הראך את אשו הגדולה דבריו שמעת מתוך האש" – אש ועוד פעם אש! יעודה של אש – לכלות את החומר, והזכרתה במעמד הר סיני מרמזת בבירור על הסרת הבגדים¹¹³ המסתירים את המהות. ובכן, זהו תוכן של מחזה נבואה: עמידה מול המציאות כפי שהיא, ללא לבושים המסתירים, והכרת המהות של כל נברא שמתגלה לנביא בחזונו. מכאן גם ברור שאין לנביא קושי לדעת עתידות: מי שרואה את שרשי הדברים בבירור יכול לנבא מה יצמח משורשים אלו בקרוב. ואם ישאל השואל, מה זה נוגע לנו, הרי הנבואה פסקה לפני אלפי שנים – התשובה היא בדברי הרמב"ם:

ט"ז. עתידה הנבואה שתחזור לישראל

יש אצלנו קבלה גדולה ונפלאה, קבלתי אותה מאבי שקבל מאביו ומאבי אביו, והוא קבל הדבר, וכן הדבר עד תחילת הגלות של ירושלים, כמו שנאמר (עובדיה א' כ'): "וגלות החל הזה לבני ישראל אשר כנענים עד צרפת וגלות ירושלים אשר בספרד ירשו את ערי הנגב". וביאור הדבר, שבנבואת בלעם רמז שתחזור הנבואה לישראל אחר שתפסוק מהם.

רמב"ם, אגרת תימן

"סופו של מדע"

בסוף מאה ה-20 פרסם ג'ון הורגן, המדען והפילוסוף, את הספר תחת כותרת: "סופו של מדע". כמובן, הכותרת היתה פרובוקטיבית, אבל במידה מסוימת המחבר צדק: המדע של העידן המודרני כבר לא קיים במאה ה-21. יש מדע חדש, **הפוסט-מדע**.

הביקורת של קאנט לא פגעה במדע, שבמשך כל העידן המודרני נתפס כמקור נאמן לידע אובייקטיבי, המבוסס על טענות שנשאבו מתצפיות והניתנות לאישוש או להפרכה. אבל הפירוק הפוסטמודרני מערער על האובייקטיביות של מדע: הרי העובדה המדעית, ככל שאר האמיתות, בנויה ממילים, והמילים הן בעלות מטען תרבותי, כפי שכבר ראינו. לפיכך העובדה המדעית לעולם איננה יכולה להיות אובייקטיבית ואוטונומית, כפי שהוגי הדעות המודרניים רצו לראות אותה. בכך חותרת הפילוסופיה הפוסטמודרנית תחת יכולתו של המדע לגלות את האמת האובייקטיבית.

הידע שלנו על העולם הוא רק חלקי – זאת ידעו גם בעידן המודרני, אבל עכשיו כל ידע נחשב גם ליחסי ותלוי הקשר, נובע מהשפעות שונות. הפוסטמודרניזם שכופר במציאות האמת, רואה את העולם כטקסט בלבד, לכן כל אסכולה, דוקטרינה או הסתכלות כלשהי על העולם נתפס כ**סיפור אפשרי** אחד מבין אינסוף סיפורים למציאות קיימת. אין לפוסט-מדע שום רצון לברר איזה סיפור נכון יותר, הוא מנסה "להימנע מהכפפה אדנותית וכוחנית של תאוריות מסוימות על חברות אחרות,

¹¹³ בגד מסתיר את המהות הפנימית, מכאן באה המילה "בוגד" – זה אדם שבהופעתו החיצונית מעמיד פני חבר ורע ובפנימיותו הוא אויב.

חלשות יותר", באצטלת טענות בדבר האנושיות האוניברסלית הכוללת כל אדם באשר הוא אדם. כמו שצריך לכבד כל אדם באשר הוא אדם – גם אם אני חושד בו שלא השתחרר מנטיות קניבליות (הקיימות בשבטו), כך יש לכבד כל תיאוריה, כסיפור או מבט אפשרי, בשיח התרבותי של אנשים שהגו אותה.

גישה כזו פותחת פתח לשרלטנות מדעית המתבססת על להטוטים לשוניים. אם אין משמעות ל"נכון" או "לא נכון" והכול יחסי ותלוי-שפה ותרבות, הרי כל תעלול לשוני קביל, ותעיד על כך פרשת סוקל: בשנת 1996 פרסם הפיזיקאי אלן סוקל את מאמרו "פורצים גבולות" בכתב עת מדעי חשוב. ביום פרסום המאמר, חשף המחבר כי המאמר שלו מופרך מיסודו ומורכב מבליט שטויות, כגון טענה שמספר π (פאי – היחס בין קוטר המעגל להיקפו - 3.14) הוא תלוי הקשר היסטורי וחברתי. סוקל עצמו הכריז במפורש שמטרת המאמר הייתה להדגים את הטפשות שבפוסטמודרניזם ואת הניוון המחשבתי שהוא גורם לאקדמיה. עקב פרסום זה התחוללה שערורייה רבתי באקדמיה סביב השאלה, מדוע פרסם המאמר מלכתחילה, ורבים הגיעו למסקנה שהסיבה העיקרית לכך שהמאמר התקבל והודפס היא עובדת היותו רווי במינוחים פוסטמודרניים אשר החמיאו לדעתם הפרטית של העורכים.

114. סיגוריה על מחקר המדעי

הפוסט-מודרניזם מושתת, בין היתר, על תצפיות מדעיות שמובילות למסקנה שאין אמת מוחלטת, אובייקטיבית, שניתן להשיג אותה עלי אדמות, ולכן הכול יחסי, סובייקטיבי, וממילא כולם צודקים. תצפיות מדעיות אלו הן בהחלט חזקות ואין עוררין היום על אמיתותן (מעניין שאין מנוס אלא להשתמש במילה אמת). מדובר בפזיקה הקוונטית¹¹⁴, בעקרון אי-הוודאות של הייזנברג, בדואליות של טיב האור כגל וכפוטון, בהתמוטטות של פונקציית הגל בזמן שהחוקר צופה בה...

אף על פי כן, המצב לא אנושי. אם הפוסט-מודרניזם היה צודק, לא היינו יכולים להתקדם באף תחום באופן משמעותי. אם הכול היה נוטה אל האנתרופיה¹¹⁵, כפי שהחוק השני של התרמודינמיקה מנבא וכפי שהפוסט-מודרניזם מבשר, העולם היה צריך לסגת באופן מתמיד וקבוע. לא היינו יכולים להמציא דברים חדשים ובטוחים ולא היינו יכולים לסמוך על שום כלי טכנולוגי, שכן לפי השקפתם של הפוסט-מודרנים שום דבר אינו יציב ועליו להתפרק עם הזמן.

הניסיון היומיומי מלמד אותנו שהגישה הזו אבסורדית. הכלים הטכנולוגיים עובדים ואנחנו יכולים לעלות על המכונית או על המטוס בלי לחשוש, באופן סטטיסטי, שהכלי עומד להתפרק. אבל אפשר גם לבסס את המסקנה הזו על סמך מודל מתמטי...

למעשה, בהתאם למה שייסד קרל פופר¹¹⁶, המדע מתקרב אל האמת, חרף העובדה שהוא לא יוכל להגיע לאמת מוחלטת. זהו המושג המכונה Verisimilitude (קרבה אל האמת). המושג הזה מאפשר למדען לפעול כמדען כיוון שהוא יודע שיש עוד מה לגלות; ועל אף שלא יוכל לרדת לסוף דעתו של הטבע, יש ביכולתו לחקור חלק מאינסוף החוקים של אותו טבע. את זאת הוא יוכל לעשות בזכות המסוגלות של המוח האנושי לנתב נכונה את החקירה שלו...

מסקנת דברינו היא, שהפוסט-מודרניזם טועים כאשר הם מביאים את מידת הקלות שבה יכולה המחשבה האנושית לפעול, כעיקרון מרכזי של התודעה. מעניין לראות כיצד מתוך ייאוש פסיכולוגי בתר-שוואה, פיתחו ההוגים המערבים השקפה מאוד צנועה ('אי אפשר להגיע לאמת') אבל בסופו של דבר מאוד "דתית" במהותה! יש תקווה לאחריתך...

¹¹⁴ בתחילת עידן המודרני היה מקובל לחשוב שהעולם קיים בפני עצמו, ללא כל קשר לאדם, וצורתו קבועה. אבל במאה ה-20 התבססה תפיסת המציאות המדעית על הפיזיקה הקוונטית, שגורסת כי הצופה משפיע על העולם וכתוצאה מכך משנה את התמונה שהוא תופס. במה דברים אמורים? הפיזיקאים גילו שהחלקיקים הקטנים שמרכיבים את כל הפרטים במציאות - אין להם מיקום מוגדר, מהירות מוגדרת, או אפילו זמן מוגדר. למרבה הפלא, כל הנתונים האלה מוגדרים רק כשמישהו מודד אותם, וכל המדידות תקפות באותה המידה. אי"כ תמונת המציאות היא מעין ממוצע בין התכונות של הצופה לתכונות של העצם או של התופעה שהוא קולט.

¹¹⁵ אי-סדר, כאוס.

¹¹⁶ החוקר החשוב ביותר בפילוסופיה של המדע.

ביקורת הקידמה

בתפיסת העולם המסורתית, הזמן נע במעגלים, והדוגמה המובהקת היא תפיסת היהדות, לפיה מטרת ההשתדלות במשך ששת אלפי שנה היא לחזור למצבו של אדם הראשון לפני החטא. אבל בעידן המודרני, התקבלה תפיסה ליניארית של זמן בלתי הפיך¹¹⁷. תפיסה זו הטביעה את חותמה גם על הבנת דברי הימים של עולם: הוגי דעות מודרניים ראו את ההיסטוריה כהתקדמות מתמדת של תבונה, חופש, ורציונליות בנפש האדם לאורך ציר הזמן. בעולם שמתפתח ומשתכלל ללא הפסק מפרימיטיביות לקידמה, כל שלב נוסף נחשב למורכב יותר, למתקדם וטוב יותר לעומת השלב הקודם.

האנושות מתקדמת בציר הזמן שמביא אותה מעבדות לחירות ומחושך לאור. לפי תפיסה זו, כל דבר ששייך לעבר, נידון כפרימיטיבי מלכתחילה, עוד לפני שבוחנים את תוכנו, ולכן האדם המודרני הטיפוסי תמיד התייחס לדתות שמקורן בעבר הרחוק כאל דברים פרימיטיביים, "חושך של ימי ביניים".

רעיון קידמה זה ספג ביקורת קטלנית מצד השיח הפוסטמודרני, שדחה את המוסכמה המודרנית לפיה האנושות בהכרח מתקדמת בכל המובנים (הטכנולוגיים כמו גם המוסריים). הפוסטמודרניים טוענים שלאחר אירועי המאה ה-20 ובראשם השואה ושתי מלחמות עולם, שבוצעו בשם מדע ו"רציונליות", כי יש להתייחס למושגים אלה בחשדנות רבה.

התגובות במחנה שומרי תורה ומצוות על הפירוק הפוסטמודרני

תחילה היה נראה שיש ברכה בעמדות החדשות: החשיבה הפוסטמודרנית התרכזה בביקורת הרדיקלית על עידן הנאורות (שהאכיל אותנו מרורים) ובסוף קבעה את מותו. אם רעיון הקידמה הוכרז כטעות, אך טבעי היה לצפות שישתנה היחס לדתות: למרות שיסודן בעבר הרחוק, אין זה אומר שדת זו מילה נרדפת לפרימיטיביות. גם דיבורים על "חשכת ימי ביניים" התבררו כמיתוס של תקופת הנאורות, שהשמיצה את התקופה הקודמת על יסוד השקפתי, תוך התעלמות טוטלית מעובדות.

בעידן המודרני, היהדות כל הזמן נדרשה להתנצל על כך שאמונותיה אינן תואמות את המחקר המדעי ולעשות שמיניות באויר כדי להוכיח שבעצם אין סתירות בין תורה למדע – וזאת משום שמדע דיבר בשם האמת האובייקטיבית, שאינה תלויה באמונות ודעות. אבל עכשיו, המדע הורד מגדולתו. ההשקפה הפוסטמודרנית כופרת ביכולתו של המדע לגלות ולתאר את המציאות, וכך איבד המדע את המונופול לאמת אובייקטיבית, שהיה לו בעידן המודרני. לכאורה, סולק אחד המכשולים הגדולים בדרכה של יהדות – ויש לברך על הופעתו של פוסטמודרניזם!

גישה חיובית זו מצאה את ביטויה בספרים וגם במאמרים רבים שנכתבו בתחילת המאה בנוסח: פוסטמודרניזם טוב ליהודים (כמעט כמו ביבי). אחד המיצגים הבולטים של מגמה זו הוא הרב שג"ר, בספרו "כלים שבורים" ו"לוחות ושברי לוחות". הוא טוען שפוסטמודרניזם נוח יותר ליהדות לעומת "התודעה המודרנית" שקדמה לו. לפי דעתו, ראוי גם לשומרי תורה ומצוות לאמץ את הגישה הפוסטמודרנית, משום שהיא תעזור להם להתמודד עם בעיות באמונה. אלה שהרגישו עד היום נחותים, בגלל שאמונתם לכאורה נסתרת ע"י מדענים ואינה תואמת את רוח הזמן, יכולים להרגע משום שאין שום אמת מוחלטת (כולל מדעית), בפניה הם צריכים להתנצל!

אלא שלפי גישה זו, גם האמונה של שומר תורה ומצוות הופכת ל"הבניה תרבותית", עם הכרה ברורה שהוא מאמין ביציאת מצרים ומעמד הר סיני רק משום שנולד במשפחה יהודית-דתית. אילו היה גדל בצפון תל אביב או ברובע הלטיני בפריס, לא היה מקום לכל האמונות האלה. דבר זה לא

¹¹⁷ דרך אגב, תורת היחסות של אינשטיין ערערה את תפיסת הזמן המודרנית: התברר שאפשר לדבר על הזמן הליניארי ובלתי הפיך רק במהירויות שהן פחותות ממהירות האור, אבל למעלה ממהירות האור הזמן מפסיק להיות ליניארי, ואפשר לנוע בו בכל כיוון!

מטריד את הרב שג"ר. מדוע? משום לדעתו, העובדה שהאמת היא הבניה תרבותית, לא הופכת אותה לנטולת תוקף, היא לא נעשית 'לא-אמת'. האם זה שהאמת של יהודי "הדתי הפוסטמודרני" היא תלוית תרבות, מפחית מערכה או הופך אותה לפחות 'שלו' – שואל הרב שג"ר. ותשובתו פשוטה: כיון שכל שיש בנמצא הוא חומרים תרבותיים ותו לא, הרי שאין כל אמת מוחלטת שלעומתה מצויה האמת התרבותית בעמדה נחותה; ומכאן שלאמת של "הדתי הפוסטמודרני" יש תוקף, גם כאשר היא מיוסדת על נסיבות תרבותיות מקריות.

נראה שגישה זו עומדת בסתירה לתורה המסורה לנו מדור לדור. "אמר רבי חנינא חותמו של הקדוש ברוך הוא אמת" (מסכת שבת דף נה עמוד א). האם רבי חנינא התכוון לאמת התרבותית? לומר שזו חותמו של הקב"ה – זו בדיחה עצובה. או שנאמר שרבי חנינא פשוט לא ידע שפילוסופים צרפתיים הוכיחו שכל אמת תלויה בתרבות ובשפה, וע"כ הוא דיבר על אמת מוחלטת, אבל אנחנו כבר מבינים את העניין יותר טוב... על זה נאמר ב"ג עקרי האמונה: "אני מאמין באמונה שלימה שזאת התורה לא תהא מוחלפת ולא תהא תורה אחרת מאת הבורא יתברך שמו". לכן, בסוף קריאת שמע אומרים: "אני ה' אלוקיכם אמת", ולא "ה' אלוקיכם פוסט-אמת".

האופטימיות של הרב שג"ר נבעה גם מהבנתו שבעוד ש"התודעה המודרנית" התעמתה עם היהדות באמצעות ערכים אוניברסליים שלעיתים מנוגדים לעקרונות דתיים, הפוסטמודרניזם מאפשר לפקפק בנכונות של אותם ערכים אוניברסליים. לדעתו, הרב-תרבותיות הפוסטמודרנית, הקוראת לכבד את "האמת התרבותית" מכל סוג שהוא, תאפשר לשומרי תורה מצוות להתגבר על תסביך הנחיתות שלהם בפני החברה החילונית.

י"ח. נוח לו ליהודי המאמין לחיות בעולם הפוסטמודרני

נראה שדווקא נוח לו ליהודי המאמין לחיות בעולם פלורליסטי. יכול הוא בנקל להצטרף ל'ריקוד השונויות' מבלי לחוש את עצמו יוצא דופן בעולם של יוצאי דופן. בהקשר כזה קיום המצוות הופך לסמן של ייחודיות, מדיום למוזרות, שהינה מימוש ה'אמת' בהרתנו, אבל כאמור הוא לא יתבייש להצהיר על כך בעולם שבו 'הכל הולך'.

הרב שג"ר, לוחות ושברי לוחות

תחילה היתה תקוה שהענווה הפוסטמודרנית תאפשר לראות בנשים שחובשות כיסוי הראש ובהורה המל את בנו אנשים בעלי אמת משלהם, ולא רק כאלו השבויים בתודעה כוזבת. אך זו היתה תקוה נאיבית מאד. כמה שנים בלבד אחרי שהרב שג"ר פרסם את ספריו, נאסרה בצרפת לבישת החיגיאב (כיסוי ראש מוסלמי מסורתי). צרפת – זו המדינה, שממנה יצאה בשורת הפוסטמודרן – לאמור, הגישה הרב-תרבותית יכולה להכיל את כולם בקרנבל השונות, וכולם מתקבלים, חוץ מדתיים אדוקים. איך אפשר להסביר זאת?

תהליך הפירוק שהתרחש לנגד עינינו, לא עצר בהורדת המדע מגדולתו, אלא הגיע לווייתור מוחלט על האמת והחלפתה ב"פוסט-אמת" – גישה שבה כל רעיון הזוי יש לו זכות קיום לא פחות מרעיונות אחרים. לכן ההשקפה הפוסטמודרנית חשה איבה עמוקה לרעיון הדתי של אמת מוחלטת שהתגלתה לבני אדם ע"י נבואה. מכאן בא הגל האנטי דתי העכור, ששטף את העולם המערבי בשנים האחרונות. וכאן ההבדל הגדול בין המלחמה המודרנית נגד הדתות ובין המלחמה הפוסטמודרנית: הנאורות נלחמה בעיקר נגד קלריקליזם, דהיינו נגד שליטה של הרעיונות הדתיים ומוסדות הדת בחיים הציבוריים והפוליטיים של החברה, ולרוב באה על סיפוקה בהפרדת הדת מן המדינה. ואילו הפוסטמודרניזם נלחם נגד עצם התודעה הדתית הטוענת לאמת. הוא מוכן להשלים עם השאיפה של אנשים לרוחניות, ובלבד שתהיה זאת רוחניות לא מוגדרת, ללא השקפות ברורות וללא מצוות מעשיות המדכאות את החירות – בקיצור, הפירוק הפוסטמודרני חייב להגיע גם לדתות!

קץ האידיאולוגיה

בתחילת דרכו, שאף הפוסטמודרניזם לנפץ את כל האידיאולוגיות הגדולות, כמו מרקסיזם, קפיטליזם ונאורות. ההכרה בכך שאי-הסובלנות האידיאולוגית, הן של פשיזם, והן של קומוניזם היא שהביאה את האסונות הגדולים ביותר במאה ה-20, דחפה להתנערות מכל אידיאולוגיה בכלל. די לנו בכך שבמאה הקודמת חייהם של כמאה מליון איש הוקרבו על המזבח של אידיאולוגיות שונות! אין טעם להמשיך בטירוף הזה במאה 21. הניחו לכל אחד לחיות איך שהוא רוצה!

כך הוצב הערך של סובלנות והפלורליזם כערך-על, המקיים את אורח המחשבה הפוסטמודרני. הסובלנות ביטאה את השאיפה של האדם הפוסטמודרני ליצור חברה בה תימנע כל אפשרות של מאבק על בסיס של מימוש האמת היחסית. ובאמת, האם זה לא טירוף שאנשים מוכנים לההרג ולהרוג אחרים בשביל כל מיני רעיונות? האם לא יותר טוב שאנשים ישקיעו כוחות ומשאבים ברווחה ובדו-שיח פורה בין התרבויות?

ושוב הדיבורים על קץ האידיאולוגיה התקבלו בהתלהבות על ידי הוגי דעות, גם בקרב שומרי תורה ומצוות: לכאורה הפלורליזם נח לנו, סוף-סוף יפסיקו "לחנך" אותנו בשם כל מיני אידיאולוגיות מערביות ונוכל לחיות ולהתפתח בשקט. מה עוד, שהתחילו הדיבורים על כך שהעדפת התרבות של המערב על פני תרבויות אחרות - נובע מתפיסת-עולם מוטעית. אם אין לזלזל בתרבות השבטים הפראיים באמזוניה, ק"ו שלא יזלזלו בתרבות העתיקה המבוססת על תורת ישראל – לא כך? ושוב התברר שהשמחה היתה מוקדמת.

חיש מהר התברר, ששמועות על מותם (בטרם עת) של כל האידיאולוגיות, היו מוגזמות מכיון שפוסטמודרניזם עצמו הפך לאידיאולוגיה קנאית נוקשה. איך זה קרה? חסידי ההשקפה הפרוגרסיבית הגיעו למסקנה שכדי לבנות עולם סובלני וטוב יותר, יש צורך להלחם עם מתנגדיהם, ובראש ובראשונה עם שמרנים ואנשים דתיים, שממשיכים לדבוק בהזיות על אמת מוחלטת ובנורמות המוסר שלהם המדכאות את החופש. לשם כך צריך לחתור לסילוקם של מרצים שמרניים ממוסדות אקדמיים ובשלב שני לנסות להשתיק כלי תקשורת שנותנים במה לשמרנים ולסלקם מהרשתות החברתיות. כך החלה המלחמה של הסובלניים נגד "הפאנאטיים", המזכירה את הבדיחה בת ששים שנה: "מלחמת עולם שלישית לא תתרחש, אבל יהיה מאבק למען השלום, מאבק ללא פשרות, שלא ישאיר אבן על אבן מן העולם הישן..."

התקוות לבניית חברה נעדרת אידיאולוגיות, חברה סובלנית ופלורליסטית נבעו משלילת האמת המוחלטת על ידי הוגי דעות הפוסטמודרניים. אך השלילה הזאת עצמה הפכה לאידיאולוגיה ולאמת יחידה שיש לה זכות קיום. כך פוסטמודרניזם הטוען ששאר האמיתות הן לא יותר ממיתוסים, החל בעצמו לבנות מיתוס של שלילת האמת.

במקום צמיחת הפלורליזם, הלכו והתפשטו בכל עולם המערבי תופעות של הגבלת חופש הביטוי בתרבות ובחינוך. יותר ויותר נשמעים הדיבורים כגון "חופש אקדמי וחופש הדיבור פוגעים בזכויות של אחרים"; "ויכוח חופשי על דעות, מוצדק רק אם הוא יביא לשיפור האנושות"; "כל מי שאינו מסכים לכך ראוי לגינוי והגבלות". יש להגביל את חופש הביטוי של כל מיני פשיסטים, לאומנים ושל מכחישי ההתחממות הגלובלית!

כך התפתחה "תרבות הקנסל (Cancel)" שאינה מכירה בזכות הדבור (ובשלב הבא, אולי גם בזכות הקיום) של כל מי שלא מתיישר עם "הדעות הנכונות" והנרטיב הפרוגרסיבי פוסטמודרני. אנשי המודרנה קידשו את חופש הדיבור והגו סיסמה (שייחסו לולטר): "אינני מסכים למילה מדברייך אך אהיה מוכן להיהרג על זכותך לומר אותם". נראה שהפרוגרסיביים של היום מוכנים להיהרג רק על זכותם להשתיק את מתנגדיהם, ובכך הפכו את השקפתם לאידיאולוגיה בלתי מתפשרת, המזכירה בקנאות את הקומוניזם הסובייטי.

יתירה מזו, אנשי המודרנה האמינו שהאמת מתבררת בדיונים וויכוחים. אבל אדם שאינו מאמין בקיום האמת לא ינסה לברר את מהותה ולא יהיה חשוף לרעיונות חדשים, אלא ישאף לפתור ויכוחים בכח (שהרי אין אמת מוחלטת, והוא מאמין ב"אמת שלי"). לכן, הפוסטמודרניזם שהכריז על עצמו כליברלי וסובלני מהיותו מקבל את כל הדעות כאמת, בעצם אינו כזה כלל. אדרבא, הוא

הופך לאלים יותר ויותר נגד כל מי שמעז לחשוב אחרת. יש לשים לב לכך שמאבקם של הפרוגרסיביים במדינות אירופה נגד השחיטה וברית המילה, לא מתנהל על ידי ויכוח והסברה, אלא ע"י חקיקה דורסנית – דבר שהשקפה המודרנית שדגלה בחופש הדת, התנגדה לו מכל וכל. והחוקים האלה מתקבלים לא על ידי רודנים טוטליטריים השואפים לשלוט בחיינו, אלא על ידי מחוקקים ליברליים, שמטיפים השכם הערב לפלורליזם ולחופש! זו תופעה שחוזרת על עצמה פעם אחר פעם בתולדות האנושות: השכל האנושי ללא הדרכת התורה מן השמים – גם כאשר הוא מתחיל מנקודת האמת (ובויתור על אידאולוגיות בהחלט יש נקודת האמת), עלול להגיע להיפך הגמור מאותה נקודת ההתחלה!